

УДК 378.147:373.3.091

DOI 10.24919/2411-4758.2017.110756

Олена КРАВЧЕНКО-ДЗОНДЗА,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) olencha1968@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4857-3460*

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті окреслено науково-методичні засади формування мовної особистості майбутніх учителів початкової школи. Проаналізовано різні погляди і підходи до аналізу мовної особистості, які визначають основну складову цього поняття. Зосереджено увагу на тому, що формування мовної особистості залежить від багатьох чинників і факторів впливу на її функціонування. Обґрунтовано доцільність врахування загальних лінгводидактичних особливостей та компетентнісного, культурологічного, особистісно-орієнтовного підходів процесу формування мовної особистості. Оптимальний підбір ефективних методів, прийомів та засобів сприятимуть формуванню мовної особистості.

Ключові слова: компетентнісний підхід; особистісно-орієнтовний підхід; культурологічний підхід; мовна особистість; лінгводидактика; компетентність.

Лит. 8.

Елена КРАВЧЕНКО-ДЗОНДЗА,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе, Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) olencha1968@gmail.com

ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

В статье очерчены научно-методические принципы формирования языковой личности будущих учителей начальной школы. Проанализированы разные взгляды и подходы к анализу языковой личности, которые определяют основную составляющую этого понятия. Сосредоточено внимание на том, что формирование языковой личности зависит от многих факторов влияния на ее функционирование. Обосновано целесообразность учета общих лингводидактических особенностей и компетентнісного, культурологического и личностно-ориентировочного

підходів процесу формування мовної особистості студента вищого педагогічного навчального закладу є надання пріоритету такій організації освітнього процесу, яка забезпечує органічну єдність змісту навчання, сучасних форм, новітніх технологій, орієнтує на узагальнення, систематизацію й поглиблення знань з української мови, формує вміння самостійно здобувати знання і використовувати їх, сприяє розвитку інтелектуальних і творчих здібностей. Сучасні інтеграційні та глобалізаційні процеси, які відбуваються в Україні, потребують підвищених вимог щодо зростання професійного та культурно-освітнього рівнів фахівців початкової школи, докорінного поліпшення кваліфікації кадрів, так як зумовлені інтегруванням національної системи освіти у європейський та світовий освітній простір. У цьому контексті особливого значення набуває проблема професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, яка в сучасному навчально-виховному процесі вищого педагогічного навчального закладу включає цілісну систему формування мовної особистості, професійно-значущих умінь і навичок, толерантності та культури мовлення, бо оволодіння мистецтвом слова, мистецтвом спілкування, культурою усного і писемного мовлення потрібне кожній людині, незалежно від того, яким видом діяльності вона займається.

Ключевые слова: компетентностный подход; личностно-ориентировочный подход; культурологический подход; языковая личность; лингводидактика; компетентность.

Лит. 8.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення одним із провідних напрямів розвитку мовної особистості студента вищого педагогічного навчального закладу є надання пріоритету такій організації освітнього процесу, яка забезпечує органічну єдність змісту навчання, сучасних форм, новітніх технологій, орієнтує на узагальнення, систематизацію й поглиблення знань з української мови, формує вміння самостійно здобувати знання і використовувати їх, сприяє розвитку інтелектуальних і творчих здібностей. Сучасні інтеграційні та глобалізаційні процеси, які відбуваються в Україні, потребують підвищених вимог щодо зростання професійного та культурно-освітнього рівнів фахівців початкової школи, докорінного поліпшення кваліфікації кадрів, так як зумовлені інтегруванням національної системи освіти у європейський та світовий освітній простір. У цьому контексті особливого значення набуває проблема професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, яка в сучасному навчально-виховному процесі вищого педагогічного навчального закладу включає цілісну систему формування мовної особистості, професійно-значущих умінь і навичок, толерантності та культури мовлення, бо оволодіння мистецтвом слова, мистецтвом спілкування, культурою усного і писемного мовлення потрібне кожній людині, незалежно від того, яким видом діяльності вона займається.

Аналіз досліджень. Проблеми професійної освіти вчителів і підготовки їх до фахової діяльності приділялася значна увага як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Теоретичні положення фахової підготовки в системі вищої освіти досліджували А. М. Алексюк, О. Є. Антонова, І. Д. Бех, С. С. Вітвицька, О. А. Дубасенюк, І. А. Зимняя, І. А. Зязюн, Л. І. Мацько, О. І. Пометун, О. О. Потебня, О. М. Семенов, С. Л. Яценко.

Аналіз наукової літератури, присвяченої теоретико-методологічним питанням лінгводидактики, свідчить, що в працях вітчизняних і зарубіжних учених (О. Біляєв, Г. Богін, А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Караман, О. О. Леонтьєв, Л. Мацько, Н. Остапенко, М. Пентилюк, О. Семенов, А. Щукін та ін.) наведено положення, які можуть стати підґрунтям до розв'язання наукових завдань особистісно орієнтованої лінгводидактики.

Мета статті – розкрити науково-методичні засади формування мовної особистості майбутнього вчителя початкової школи у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. У лінгвістиці і лінгвокультурології поняття мовної особистості ґрунтовно висвітлено в працях Ф. Бацевича, В. Карасика, Ю. Караулова, Є. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Струганець та інших. Мовна особистість як цілісне утворення розглядається О. Барсуковою: «Мовна особистість – багатовимірна, багаторівнева функціональна система, яка дає уявлення про рівень володіння мовою і мовленням на рівні активного і творчого осмислення дійсності» [1, 5]. На думку З. Шевчук, мовна особистість – системне утворення, складниками якого є особистісні якісні характеристики (емоційність, комунікативність, ментальність тощо) та внутрішні психічні процеси (мислення, пам'ять) [8].

На думку Н. Дикої, важливими складовими мовної особистості є: ціннісний (система цінностей), світоглядний (система життєвих смислів), культурологічний (рівень засвоєння культури), особистісний (індивідуальний), пізнавальний (розуміння лексико-фразеологічного потенціалу, граматичних форм і конструкцій, стилістичного розмаїття рідної мови), поведінковий (мовна поведінка, поведінка у типових ситуаціях спілкування) компоненти, мовна майстерність, мовні та інтелектуальні здібності, мовне чуття [4, 34].

З огляду на розмаїття підходів у сучасній мовній освіті ми розглянемо такі підходи, положення яких сприятимуть передусім формуванню мовної особистості майбутніх учителів початкової школи у процесі фахової підготовки, а саме: компетентнісний, культурологічний, особистісно-орієнтовний.

З метою формування мовної особистості майбутніх учителів початкової школи як різнобічно та гармонійно розвинених особистостей, здатних до саморозвитку та самовдосконалення, нами було використано *компетентнісний підхід*. Продиктований потребами сьогодення високий рівень вимог до освіти молодших школярів може бути реалізований тільки тоді, коли вчитель початкової школи буде високопрофесійним, компетентним фахівцем у своїй галузі.

Важливо, що компетентнісний підхід дає змогу в результатах задіяти не тільки досвід викладача, але й досвід студента, що охоплює ті складові якості освіти, що лише декларувались, а насправді не були об'єктом контролю, у тому числі державного. Тобто компетентісно орієнтована освіта логічно випливає з попереднього етапу освоєння особистісно орієнтованого, діяльнісного базису. Водночас посилюється результативний компонент, який наповнює мету, зміст, процес, мотивацію, результати реалістичним смислом, орієнтованим на необхідну компетентність як інтегроване

втілення рівня освіченості. За такої умови кардинально змінюються всі складові – мета, зміст, система оцінювання, тип педагогічної взаємодії.

Центральними категоріями компетентнісного підходу є компетентність і компетенція, аналізу яких присвячені численні наукові розвідки.

Одні науковці трактують поняття «комунікативна компетенція» і «комунікативна компетентність» як синонімічні структури і визначають їх як здатність, готовність або здатність до виконання комунікативної діяльності. Інші є прихильниками розмежування цих дефініцій, визначаючи комунікативну компетенцію складовою комунікативної компетентності. Комунікативна компетентність не обмежується мовленнєвими вміннями, а проявляється як неодмінна складова соціальної, загальнокультурної компетенції людини. Комунікативна компетенція, на думку Д. Ізаренкова, – це здатність людини до спілкування в одному, декількох або всіх видах мовленнєвої діяльності, набута в процесі природної комунікації або спеціально організованого навчання; особлива властивість мовної особистості [5].

Відповідно до сучасного розуміння поняття «компетенція» найбільш ґрунтовним є визначення А. Богуш, яка трактує комунікативну компетенцію як комплексне застосування мовцем мовних і немовних засобів для спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування. До того ж, цілком логічним є підхід, коли комунікативна компетенція (А. Богуш) розглядається як обізнаність людини, певна система знань, практичних мовленнєвих умінь і навичок, мовленнєвих здібностей людини [3, 6].

На нашу думку, поняття «комунікативна компетентність учителя початкових класів» – це інтегративне утворення, яке виявляється у процесі комунікації як здатність застосовувати необхідні мовні та мовленнєві знання для міжособистісної взаємодії та ефективного спілкування з учнями початкової школи.

Комунікативна компетенція визначається як творча здатність людини користуватися інвентарем мовних засобів (у вигляді висловлювань і дискурсів), яка складається із знань і готовності до їх адекватного використання. У це поняття включаються когнітивні, афективні і інтенціональні фактори. Набуття комунікативної компетенції індивідом стає домінуючою метою навчання. Центр уваги педагогів переноситься зі структури або системи мови (як це мало місце в структурній лінгвістиці) на структуру мовлення, що відрізняється ситуативністю і національно-культурною специфікою.

Таким чином, реалізація компетентнісного підходу сприятиме формуванню мовної особистості майбутніх учителів початкової школи як різнобічно та гармонійно розвинутих творчих особистостей, здатних до саморозвитку та самовдосконалення.

Спираючись на положення, що формування мовної особистості розглядається в науковій літературі в основному як частина професійної підготовки спеціаліста або як частина його діяльності, а основою професійної педагогічної підготовки є прикладне навчання, формування не тільки знань, умінь, навичок мовної та мовленнєвої діяльності, але і практичне навчання щодо їх застосування, в той час як розвиток професійних якостей має сприяти розвитку особистісних якостей, що визначається гуманістичним і особистісно-орієнтованим навчанням, які забезпечують:

- орієнтацію на розвиток особистості;
- доцільність та відповідність змісту мовної освіти особливостям майбутньої професії;
- використання можливостей і досвіду студентів;
- інтерактивні дії суб'єктів освітнього процесу;
- активне включення студентів у діяльність.

Відтак спрямованість навчального процесу на встановлення *особистісно-орієнтованої взаємодії* — наступний, необхідний на наш погляд, підхід, який впливає з необхідності формування у майбутнього педагога компетентності у міжособистісному спілкуванні.

Створенню умов розвитку мовної особистості сприяють технології особистісно орієнтованої освіти, до яких належать:

- тренінгові технології (професійно-поведінковий тренінг, тренінг рефлексивності);
- діалогічні методи навчання (групові дискусії, аналіз ситуацій);
- ігрові технології (діалогічні, рольові, ділові ігри).

Їхнє використання має ґрунтуватися на низці принципів. Це зокрема: принцип особистісного підходу, за якого викладач і студент є односторонніми;

принцип ситуативності, який передбачає у процесі формування комунікативної компетентності відбір і організацію матеріалу на основі ситуацій і проблем спілкування, адже мотивація спілкування виникає лише в ситуаціях, значущих для співрозмовників; принцип моделювання, за яким змістову сторону навчання мають представляти не теми, а проблеми; принцип двостороннього характеру навчального спілкування, який полягає в чіткому розподілі функцій між викладачем та студентами; принцип диференційованого підходу до формування груп; принцип діяльнісної основи навчання, який виражається у зовнішній та внутрішній активності студента; принцип групової взаємодії, який передбачає розкриття індивідуальності кожного студента через спілкування, для чого в групі має панувати такий психологічний клімат, який дозволить ефективно виявити і розкрити можливості кожного студента.

Культурологічний підхід до формування мовної особистості майбутніх фахівців початкової школи є також важливим, оскільки його реалізація сприяє використанню етнокультурного мовного матеріалу в системі їх професійної підготовки. У лінгводидактиці проблема вивчення мови як культурознавчої дисципліни знайшла відображення в наукових розвідках таких учених: Н. Бабич, О. Біляєва, О. Горошкіної, Т. Донченко, С. Єрмоленко, С. Карамана, Л. Мацько, В. Мельничайка, М. Пентилюк, О. Семенов, Т. Симоненко, М. Стельмаховича та ін.

Мова є одним з найбільш універсальних засобів згортання і збереження інформації щодо транслювання та розвитку етнокультурних традицій, яка закарбована в символах. Як зазначає Е. Бенвеніст, «через мову людина засвоює культуру, утверджує її чи перетворює. І як кожна мова, так і кожна культура використовує специфічний апарат символів, завдяки якому впізнається суспільство» [2, 31–32]. Культурологічний підхід до формування мовної особистості дає можливість інтерпретувати мовну семантику як результат культурного досвіду, тобто «бачити мовну одиницю в якості не тільки репрезентанта конкретного мовного рівня, що володіє характерними граматичними ознаками, але й одиниці культурної пам'яті народу» [6, 709]. Індивідуальний стиль письменника, який вивчається студентами, зокрема в курсі «Дитяча література», висвітлюється через мовно-культурну картину світу. Її феномен визначається взаємодією кількох чинників: з одного боку, виокремлення стильової домінанти художнього тексту, з іншого — вона виростає з національної мови та її словника, що відбиває народнопоетичне осягнення людиною світу і формується під впливом традицій художнього мовлення з його естетичною настановою, співвідношенням між ідіостилем письменника і нормами стильової концепції епохи [7, 116].

Предметам філологічного циклу відводиться особливе місце в процесі формування мовної особистості, позаяк упровадження останнього в навчально-виховний процес неможливо здійснити без гуманітаризації викладання наукових знань у цілому. Серед вправ і завдань, які сприяють формуванню мовної особистості, а також впливають на якість засвоєння мовних понять ми виокремлюємо такі: когнітивно-репродуктивні, когнітивно-діяльнісні, аналітичні, творчі і комунікативні. Комплексна система вправ має передбачати конструктивне застосування знань з редагування і трансформації текстів, написання різних за стилями, типами і жанрами мовлення творчих робіт, створення власних монологічних і діалогічних висловлювань, і реалізуватися в усіх видах мовної та мовленнєвої діяльності.

Таким чином, реалізація компетентнісного, особистісно-орієнтованого та культурологічного підходів здійснюється за допомогою предметів філо-

логічного циклу, шляхом інтеграції останніх із професійно-орієнтованими дисциплінами.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проблема формування мовної особистості пов'язана з новітніми тенденціями перебудови навчального процесу у вищих педагогічних навчальних закладах, зокрема необхідністю посилення практичного спрямування змісту навчання мови, розвитку в студентів умінь здобувати інформацію, вміти її реалізувати у повсякденному житті. Провідною стає необхідність у підготовці грамотної людини з належним рівнем мовно-мовленнєвих компетентностей, що ґрунтуються на системі знань про мову. Майбутні фахівці, засвоюючи мовну систему, розвивають мовленнєві вміння і навички, мовні поняття, удосконалюють культуру мови і мовлення, культуру професійного спілкування, що сприяє формуванню мовної особистості. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в системі роботи над формуванням мовної особистості у вищому педагогічному навчальному закладі (зважаючи на рівні правильності, інтеріоризації, насиченості мовою, адекватного вибору, володіння фаховою метамовою) з урахуванням *діяльнісного, системно-циферетичного, акмеологічного, проблемного* підходів до навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барсукова Е. В. Языковая личность как категория исторической культурологии (на материале «Архива князя Воронцова»): автореф. на соискание ученой степени кандидата культурол. наук: спец. 24.00.01 «Теория и история культурологии» / Е. В. Барсукова. – М., 2007. – 22 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
3. Богуш А.М. Теоретичні й методологічні засади формування мовленнєвої компетентції дошкільника / А.М. Богуш // Педагогіка і психологія. – 2000. – № 1. – С. 5-10.
4. Дика Н. Реалізація концепту мовної особистості у сучасній лінгводидактиці / Н.Дика // Педагогічний процес: теорія і практика (Серія: Педагогіка). – 2016. – № 2 (53). – С.32-36.
5. Изаренков Д. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов-нефилологов / Д. Изаренков // Русский язык за рубежом. – 1990. – № 4. – С. 54-60.
6. Костриця Н. М. Культурологічний підхід до формування мовної особистості майбутніх фахівців аграрної галузі / Н. М. Костриця // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2013. – Вип. 9. – С. 703 – 710.
7. Кравченко-Дзондза О.Е. Символіка в образній системі західноукраїнської прози / Олена Кравченко-Дзондза // Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць. – Дрогобич: Посвіт, 2015. – С.115-121.

8. Шевчук З. С. Проблема мовної особистості в сучасному мовознавстві / З. С. Шевчук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. редактор М. Я. Плющ, К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – Випуск 12. – С. 238-240.

REFERENCES

1. Barsukova, E. V. (2007). Yazykovaya lichnost' kak kategoriya istoricheskoy kul'turologii (na materiale «Arhiva knyazya Voroncova») [Language personality as a category of historical culturology (on the basis of the “Archives of Prince Vorontsov”)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow. [in Russian]
2. Benvenist, E.(1974). *Obshchaya lingvistika [General Linguistics]*. Moscow. [in Russian].
3. Bohush, A.M. (2000). Teoretychni y metodolohichni zasady formuvannya movlennievoy kompetensii doshkilnyka [Theoretical and methodological principles of formation of the speech competence of the preschool child]. *Pedahohika i psykholohiia – Pedagogy and psychology, 1*, 5-10. [in Ukrainian]
4. Dyka, N. (2016). Realizatsiia kontseptu movnoi osobystosti u suchasniy lnhvodydaktytsi [Realization of the concept of linguistic personality in modern linguodidactics]. *Pedahohichniy protses: teoriia i praktyka (Serii: Pedahohika) – Pedagogical Process: theory and practice (Series: Pedagogy), 2 (53)*, 32-36. [in Ukrainian]
5. Izarenkov, D. (1990). Bazyisnye sostavlyayushchie kommunikativnoy kompetencii i ih formirovanie na prodvinutom ehtape obucheniya studentov-nefilologov [Basic components of communicative competence and their formation at the advanced stage of training of non-philological students]. *Russkij yazyk za rubezhom – Russian language abroad, 4*, 54-60. [in Russian]
6. Kostyrsia, N. M. (2013). Kulturolohichniy pidkhid do formuvannya movnoi osobystosti maibutnykh fakhivtsiv ahrarnoi haluzi [Cultural approach to the formation of the linguistic personality of future specialists in the agrarian sector]. *Filolohichni studii. Naukovy visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. - Philological Studies. Scientific herald of Kryvy Rih State Pedagogical University, 9*, 703-710. [in Ukrainian]
7. Kravchenko-Dzondza, O.E. (2015). Symvolika v obraznii systemi zakhidnoukrainskoi prozy [Symbolism in the figurative system of Western Ukrainian prose]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri – Native word in the ethnocultural dimension (pp.115-121)*. Drohobych: Light. [in Ukrainian]
8. Shevchuk, Z. S. (2015). Problema movnoi osobystosti v suchasnomu movoznavstvi [The problem of linguistic personality in modern linguistics]. *Pliushch, M. Ya. (Eds.) Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 10. Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 10. Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language, 12*, 238-240. Kyiv: MP Drahomanov NPU. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 24.09.2017 р.